2010/4

de grienduil

VERENIGING BEHOUD BIESBOSCH

Begroest, beseght ofte met riet bewasschen

Veel waterschappen hebben een hoge leeftijd en een overzichtelijke archief, dat zich al sinds mensenheugenis op één plek bevindt en beheerd wordt door waterschapsarchivarissen. Die zijn vaak heel goed op de hoogte van de waterstaatsgeschiedenis in hun werkgebied en waren ook dikwijls in de gelegenheid om daar een bijdrage aan te leveren. De hoge leeftijd van die waterschappen staat meer dan eens borg voor een rijke oogst aan historische studies.

Hooge Zwaluwe - Haven (Fotografie: Joop Reijngoud, 2009).

Dat geldt in veel minder mate voor de jonkies onder de waterschappen. Die hebben die riante uitgangspositie niet. Neem bijvoorbeeld Waterschap Brabantse Delta. Dat is verantwoordelijk voor de waterhuishouding in West-Brabant ten westen van Tilburg en ten zuiden van de Biesbosch. Het ontstond in 2004 uit de fusie van vijf waterschappen, die kort tevoren al enkele fusies achter de rug hadden. Via die voorgangers reikt de geschiedenis van het waterschap tot in de middeleeuwen.

Brabant kleurt Oranje

In de dertiende en veertiende eeuw verdween een groot deel van West-Brabant onder water. De Sint-Elisabethsvloed (1421) vormde het slotakkoord van die natte periode. Na die ramp werd West-Brabant stukje bij beetje herwonnen op de zee. De heroïek van het herwinnen lijkt de Nederlander op het lijf geschreven. Vaak wordt vergeten dat het enorme verlies dat eraan voorafging ook mensenwerk was. Het afgraven van de bovenlaag voor de winning van turf en zout had menige beurs gespekt, maar tegelijkertijd had de streek daarmee zijn eigen graf gegraven. Vanaf de vijftiende eeuw was een weder-opstanding in de maak.
Gedurende de lange zestiende eeuw, ook wel de eeuw van het graan genoemd, zaten de prijzen van agrarische producten in de lift. De voorspoedige ontwikkeling van de landbouw schiep kansen, die door kapitaalkrachtige lieden met beide handen werden aangegrepen. Het enthousiasme voor de bedijking van aan- en opgeslibde landen was bijzonder groot. De oorlog tegen Spanje die toen woedde, werd vooral op Brabants grondgebied beslecht. Maar het onprettige vooruitzicht dat de versbedijkte polder uit strategische overwegingen ieder moment onder water kon worden gezet, leek nauwelijks vat te hebben op de bedijkingen.
De gorzen werden voorzien van dammen en dammetjes om de vloed zo veel mogelijk slib te ontfutselen. Als de bodem eenmaal goed ‘begroest, beseght ofte met riet bewasschen’ was, zorgde beweiding met schapen voor de afwerking. Het toelaten van schapen bracht niet alleen geld op, de grond werd nog eens goed aangetrappeld. Dat was van groot belang. Sterker nog: ‘De gorsingen oft slijcken, die niet geweijt en worden met beestkens oft schaepen en connen niet hardt geworden’, aldus de rentmeester van Steenbergen Andries Vierlingh. De ellende was dan niet te overzien, want ‘alst tot eenen verschen corenlande bedijckt sal zijn soo salt int banen, int betreden van mensche, paerden, ploech ende beesten meer dan twee voeten sincken’.

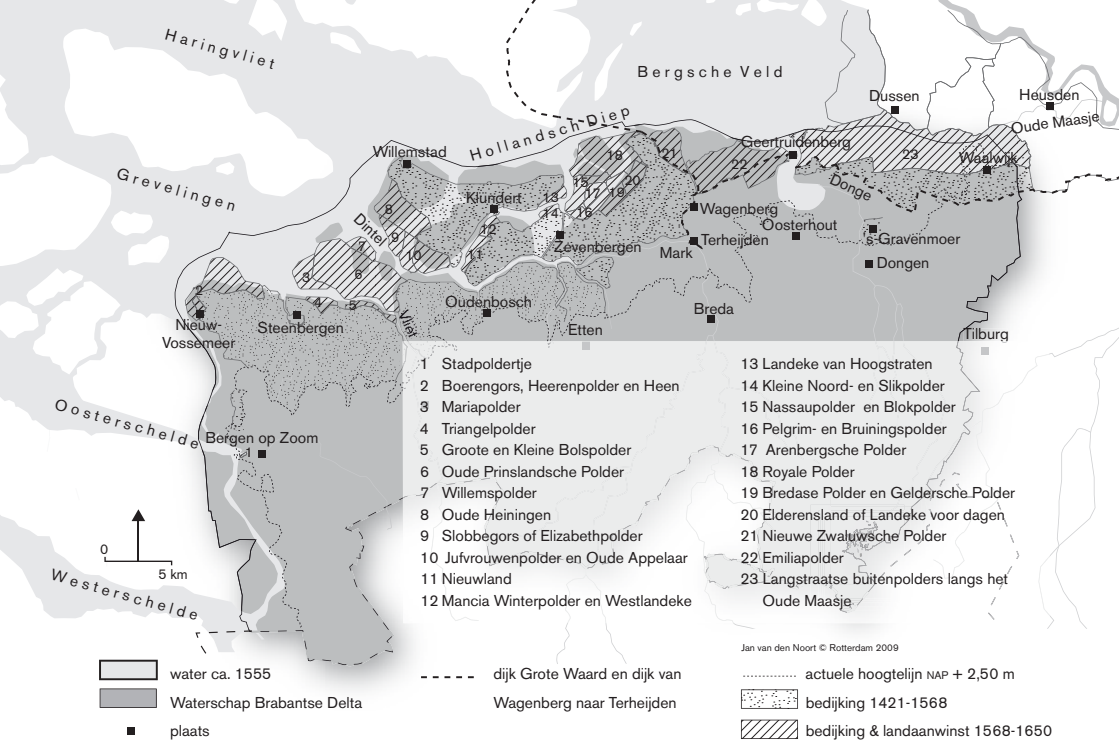

Bedijking en landaanwinst 1421-1650. Voor de Tachtigjarige Oorlog waren al vrij veel aan- en opwassen bedijkt. Tijdens de oorlog vielen de werkzaamheden niet stil, integendeel.

Met drie tot vijf jaar beweiden werd veel schade vermeden. Op de gorzen werden dan hillen of hellen (hoogten) en stellen (woonheuvels) aangelegd om het vee tegen snel opkomend hoogwater te beschermen. Sloten werden gegraven om het gors rijp te maken voor bedijking. Het ging om aanzienlijke investeringen waarop vaak pas na jaren enig resultaat werd behaald.

De Brabantse aan- en opslibbingen lagen in het grondgebied van de heren van Bergen op Zoom en Breda: de Glymes en de Nassaus, een familie waarvan vooral Prins Willem van Oranje en zijn nazaten hier naam maakten. De zeggenschap over de gronden was allesbehalve duidelijk geregeld. Een groot deel was in gezamenlijk beheer. Bedijkingsplannen leidden daarom onvermijdelijk tot omstandige discussies, lange

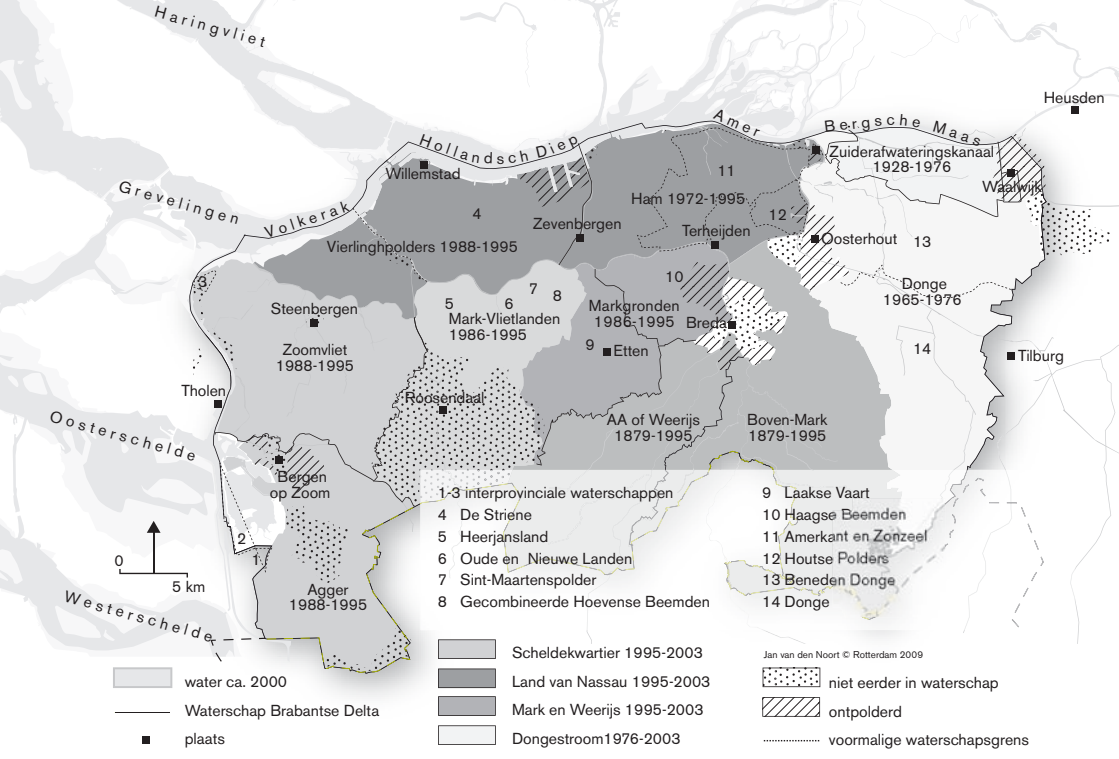

Concentratie van waterschappen in West-Brabant in de twintigste eeuw - De waterhuishouding in de polders was in handen van honderden kleine tot zeer kleine waterschappen. In de twintigste eeuw nam dat aantal spectaculair af. In 1995 waren er nog slechts vier. In 2004 vormde dit viertal met Hoogheemraadschap West-Brabant een nieuwe organisatie: Waterschap Brabantse Delta.

juridische procedures en hier en daar enig wapengekletter. De markies van Bergen op Zoom vocht aan Spaanse zijde en verloor. De Nassaus voeren er wel bij en Brabant kleurde Oranje. De prinselijke inkomsten waren geruime tijd voor een-tot tweederde afkomstig uit de domeinen in West-Brabant.

Een polder is een gebied waar de waterstand kunstmatig wordt beheerst, onder andere met dijken, sluizen en gemalen (pompen). De grondeigenaren vertrouwden het beheer over de waterhuishouding en de inning van de polderbijdragen vaak toe aan een polderbestuur van heemraden en een dijkgraaf.

Zowel de polder als het polderbestuur worden waterschap genoemd. West-Brabant was in het begin van de twintigste eeuw ongeveer tweehonderd van zulke waterschappen rijk. In 1995 waren er na heel veel fusies nog slechts vier over.
Daarnaast had West-Brabant vier bijzondere waterschappen die een groter gebied beheersten en een specifieke taak hadden: sluisbeheer, zuivering van afvalwater en dijkaanleg.
In de negentiende eeuw waren de mondingen van Dintel en Vliet voorzien van sluizen, zodat de vloed voortaan buiten de deur werd gehouden. De waterstand achter de sluizen was zoveel lager, dat de polders langs Dintel en Vliet hun overtollig water vaker op die rivieren konden lozen. De kans op overstromingen was ook een stuk kleiner. Voor de bekostiging en het beheer van de sluizen waren twee heemraadschappen opgericht: Heemraadschap Mark en Dintel (1804) en Heemraadschap Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet (1821).
Om een passend antwoord te geven op de vervuiling door de leernijverheid langs de rivier de Donge was in 1950 het Zuiveringschap De Donge gesticht. Vanaf 1970 was die taak overgenomen door Waterschap West-Brabant dat zich over de waterzuivering in heel West-Brabant ontfermde.
Na de watersnood van 1953, die ook in West-Brabant veel schade aanrichtte, maakte de provincie zich sterk voor de vorming van Hoogheemraadschap de Brabantse Bandijk, opdat de zeewering op kosten van de belanghebbenden op orde kon worden gebracht.
In 1977 werden deze vier bijzondere waterschappen samengevoegd tot Hoogheemraadschap West-Brabant. In 2004 fuseerde dat met de vier overgebleven 'gewone' waterschappen tot Waterschap Brabantse Delta.
Door die lappendeken van polders en poldertjes is het waterschapsverleden van West-Brabant op zijn zachtst gezegd enigszins verbrokkeld. De papieren neerslag van dat verleden omvat ongeveer tweehonderd waterschapsarchieven, ondergebracht in vier archiefbewaarplaatsen, te weten die van de gemeenten Bergen op Zoom, Breda en Tilburg en het Regionaal Archief West-Brabant te Oudenbosch.

Cartografische ontsluiting

De geschiedenis van Brabant kan zich verheugen in een grote belangstelling. Vrijwel iedere gemeente heeft een historische vereniging of heemkundekring en niets ligt meer voor de hand, dan dat Brabantse Delta zijn historische schatten deelt met de Brabanders. Ook hier geldt immers het gezegde 'Onbekend maakt onbemind'. Het is nauwelijks bekend waar die 200 waterschappen liggen, wat ze met elkaar gemeen hebben, wat Brabantse Delta daarmee van doen heeft en of uit die archieven historische informatie te halen valt.
Bij de start van mijn historisch onderzoek, in 2006, waren de waterschapsarchieven in Bergen op Zoom en Tilburg alle geïnventariseerd en ontsloten met behulp van digitale inventarissen op de websites van de archiefinstelling. De archieven die onderdak vonden in Oudenbosch en Breda waren slechts gedeeltelijk geïnventariseerd. Beide instellingen hadden al wel de beschikking over digitale inventarissen, maar die stonden nog niet op hun website.
Het kostte nogal wat moeite om het verbrokkelde aanbod te doorgronden, maar eenmaal wegwijs kon die kennis worden aangewend om de vindbaarheid voor anderen te verbeteren. Ik nam aan dat Brabantse Delta geïnteresseerd was in een centrale ontsluiting van zijn waterschapsarchieven, anders gezegd: niet alleen bij die vier archiefinstellingen maar ook via de website van het waterschap. Dat bleek een schot in de roos.

http://www.jvdn.nl/pages/BrD/WBrabant.html

Waterschapsarchieven staan bol van de poldernamen, maar als je die niet kent kun je ze ook niet vinden. Zelfs als je de naam kent is lang niet altijd duidelijk waar het archief van die polder of dat waterschap zich bevindt. Het ligt bijvoorbeeld helemaal niet zo voor de hand dat het archief van de Emiliapolder zich in Oudenbosch bevindt. De vindbaarheid moest hoog nodig worden verbeterd. Zoeken op naam bood te weinig perspectief. Zoeken met behulp van kaarten vergroot

Stampersgat - Polder Kaas en Brood (Fotografie: Joop Reijngoud, 2009).

de kans dat de informatie ook zonder poldernaam vindbaar is. Je kunt dan volstaan met het aanwijzen van het gebied waar je meer over wil weten. Dankzij zo'n cartografische ontsluiting krijg je meteen een goed idee van de omvang van de polders en hun ligging ten opzichte van het water en de aangrenzende polders.
De website beoogt de toegankelijkheid te verbeteren, enerzijds door de archieven cartografisch en in hun samenhang te presenteren, anderzijds door digitale inventarissen vlot beschikbaar te stellen - ook al zijn deze nog niet helemaal up-to-date dan wel zeer voorlopig. De opzet is dat zowel het waterschap als de geïnteresseerde buitenstaander alle beschikbare informatie gemakkelijk kan traceren.
Is de gewenste inventaris eenmaal gevonden dan kan de bezoeker een digitaal exemplaar 'downloaden'. Dat wordt rechtstreeks betrokken van de websites van Tilburg, Bergen op Zoom en Oudenbosch, zodat steeds over de recentste versie kan worden beschikt. Voor de waterschapsarchieven

die berusten bij Stadsarchief Breda wordt de digitale inventaris vooralsnog door de server van het waterschap verzonden.
Op de website www.jvdn.nl onder het kopje 'Cartografie' zijn enkele andere cartografische ontsluitingen te vinden die volgens hetzelfde principe werken. Het betreft de archieven van het Hoogheemraadschap van Delfland en die van een dertigtal bewonersorganisaties in de Rotterdamse stadsvernieuwingswijken.

Statistiek Tableau

Toen de cartografische ontsluiting voor de West-Brabantse waterschapsarchieven eenmaal functioneerde, is geëxperimenteerd met het toevoegen van andere informatie. De achterliggende gedachte was simpel: Als je het op een kaart kunt aanwijzen, kun je het ook met een kaart toegankelijk maken. De mogelijkheden zijn legio, maar in dit geval werd dankbaar gebruik gemaakt van het werk van twee nijvere waterstaatsingenieurs. In 1843 produceerden A. de Geus en E.C.B. van Rappard het *Statistiek Tableau der polders in Noord-Braband*. Het boekwerk bevat een schat aan waterstaatkundige informatie, maar het heeft twee handicaps: het is antiquarisch en niet bijster toegankelijk.
De informatie werd aan de website toegevoegd en is daardoor nu in principe voor iedereen raadpleegbaar. Dankzij de cartografisch ontsluiting kan nu per polder eenvoudig worden opgezocht wat anno 1843 de waterstaatkundige stand van zaken was.

Jan van den Noort - www.jvdn.nl - jan@jvdn.nl - 010-436 6014

Jan van den Noort schreef Langs de rand van het zand, waterstaatsgeschiedenis in de Brabantse Delta. *U kunt Langs de rand van het zand bestellen door € 27 over te maken op gironummer 3027000 ten name van Jan van den Noort, Rotterdam. U krijgt het boek dan zonder verdere kosten toegezonden. Het boek is ook verkrijgbaar via de boekhandel en bij Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum.*

GRIENDUIL **Winter 2010**
Jaargang 34 **Nummer 4**

inhoud:blz.

Het bestuur over….. 1

Uit de oude doos ….. 5

Rijshout. *Symbiose tussen Zeearend en Slechtvalk* 8
De Cetti's zanger in de Biesbosch 10

"Begroest, beseght ofte met riet bewasschen" 12
door Dr.J.v.d.Noort.

Onlangs verschenen :
"De Biesbosch. Gisteren, vandaag en morgen" 20

De Grienduil ISSN nummer: 1383-1984

de GRIENDUIL verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van de

---

VERENIGING BEHOUD BIESBOSCH (VBB)

adres VBB en Redactie Grienduil: Postbus 140, 4920 AA MADE
telefoon: 078-6138172 en/of 0162-434030
gironummer van de vereniging is 3 5 6 4 4 9 5 tnv Ver.Behoud
Biesbosch te Hooge Zwaluwe, Papendrecht

Website: www.biesbosch.info
E-mail: Verbehoudbiesbosch@gmail.com

redactie en vormgeving: G.J.M. Oome-Smits,
A. Doevendans,
omslagillustratie : Henk van Dalen, Dordrecht

Deze Grienduil is gedrukt bij drukkerij JENA in Made